

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické publikace nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možné kontaktovat na adrese: Nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress, Rybkova 19, 602 00 Brno.

All rights reserved. No part of this e-book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without prior written permission of copyright administrator which can be contacted at Masaryk University Press, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

K problematice náboženské řeči¹

Jiří Gabriel

Už jako školák navštěvující hodiny náboženství jsem se podívoval lidem chodícím v průvodu na oslavu Božího těla, protože náš katecheta (jemuž jsem věřil) nás učil, že Bůh je bytost duchová – tudíž, jak jsem jeho slovům rozuměl, bez těla, tj. masa a krve. Jak může taková „bytost“ vůbec existovat, jsem tehdy ještě nepřemýšlel. – Časem jsem se dověděl, že v průvodu se nosí tělo Kristovo, v podobě posvěcené hostie.

Náboženství jako kulturní jev předpokládá řeč a mluvení. Tím se aktualizuje okruh otázek souvisejících jednak se specifickostí náboženské řeči, jednak s interpretací některých jejích specifických výrazů. Stranou nechávám rozdíl mezi řečí náboženskou a řečí o náboženství; noetický problém přiměřenosti řeči k jejímu předmětu a dokazatelnost či falzifikovatelnost jejích výpovědí se týká všech naukových oborů.

Předmětem této úvahy je řeč o Bohu jako ústředním tématu (nejen) křesťanského náboženství. Ať už náboženští myslitelé, teologové, odborníci i laikové Boha jmenují jakkoli (absolutno, transcendentno, první příčina, poslední důvod atp.), stále jim zůstává entitou duchovní, tedy člověku nepředstavitelnou. Měli-li lidé s Bohem – jako stvořitelem světa a člověka – navázat kontakt, museli mu přisoudit nějakou sobě představitelnou (známou) charakteristiku (čin, vlastnost). Tou se stalo otcovství: Bůh přivedl na svět – způsobem odpovídajícím jeho duchovní „podstatě“, s panenskou ženou Marií – syna, jenž dostal jméno Ježíš. Na otázku, zda se Boží syn narodil jako „čistě lidské“ mimino, anebo něco zdědil i z Boží nadpřirozené duchovní podstaty, odpověděl v roce 451 ekumenický koncil v Chalcedonu: že se Ježíš narodil jako „jedna osoba ve dvou přirozenostech – božské a lidské“, a to „bez smíšení, beze změny, bez oddělení, a tedy bez rozloučení“.

1 Janu Zouharovi v upomínku na jeho řeči o náboženství v letech působení na ÚVSV ČSAV.

Při mluvení i psaní obvykle sledujeme, aby se v námi tvořených jazykových, řečových celcích neobjevovaly logické rozpory mezi jejich větami/výroky a abychom se v nich nedopouštěli chybného „logického“ odvozování nějakých dalších výroků. Přitom bychom se měli také snažit, aby náboženská řeč (v obou výše zmíněných zaměřeních) byla posluchačům nebo čtenářům dostatečně obsahově srozumitelná. Zůstaňme tedy ještě u textu předchozího odstavce.

V Ježíšově životě zůstává dost neznámého i pro badatele na tuto látku specializované, ale obecně se v křesťanském světě ví, že byl svým otcem-Bohem poslán na svět jako „jediný prostředník mezi Bohem a lidem a jako předem ohlašovaný a očekávaný Mesiáš, Spasitel, Bůh-Pantokrator (vševládny), který také povede předvídaný Poslední soud“. Když se přitom vrátíme k výroku o Ježíšově dvojí podstatě („bez oddělení a rozloučení“), tak co z toho plyne, co si máme myslet o jeho smrti na kříži a o jeho následujícím slavném vzkříšení? Že se obě tyto slavné a slavené události (smrt a vzkříšení) vztahují jen na Ježíšovu tělesnou stránku. Pokud věřící katolíci nepřijme, že lze usmrtit i Ježíšovu „božskou přirozenost“, pak by mohl předpokládat, že se Ježíš mohl vzkřísit i sám, s využitím své nesmrtelné a všemohoucí božské přirozenosti (Ježíšovi se ostatně připisuje řada zázraků spojených s lidmi).

Vraťme se však ještě ke vztahu pojmů Bůh a osoba. Domnívám se, že „osobu“ není třeba z náboženské řeči vypustit, protože toto označení lze přisuzovat bytostem lidským i čistě duchovním. Slovník křesťanské teologie (alespoň jeden z nich) uvádí, že do náboženské řeči výraz osoba zavedl Tertullianus v souvislosti s trojičným dogmatem. Osobní ráz božího bytí má však své historické kořeny ve vlastnostech a funkcích, které lidé s představou Boha odedávna spojují: jejich očekávání může splnit pouze Bůh živý, vědomý a sebevědomý, aktivní. Náboženské myšlení mohlo monoteistického Boha osvobodit od tělesnosti jeho polyteistických předchůdců – bytostí z masa a krve, ale osobou musel zůstat, měl-li vůči člověku vystupovat jako naslouchající a porozumivý partner. – Zde jde o pojem osoby v souvislosti s otázkou povahy božího bytí. Už jsem napsal, že chceme-li uvažovat o pravdivosti a hodnotě výroku „Bůh jest“, musíme o Bohu něco vědět, resp. předpokládat. Tvrzení, že Bůh je stvořitelem světa, posledním smyslem všeho bytí atp., sice napovídají, co boží úřad obnáší, a ledacos lze z nich také vydedukovat; o vlastním bytí Boha-nositele božského úřadu se z nich však mnoho nedovídáme. Výrokem „Bůh jest“ říkáme jen to, že boží úřad je obsazen. Dále se může postupovat tak, že se k „Bohu“ hledá nějaká charakteristika jakoby ve funkci druhového, popř. rodového pojmu. Tak se lze dostat i k charakteristice Boha jako duchové (netělesné, nemateriální) bytosti.

Termín „osoba“ je běžný v hovorech o lidech. Co znamená, napovídá jeho latinský předchůdce „persona“, označující masku – divadelní roli. (Dodnes se v divadelních programech užívá spojení „osoby a jejich obsazení“.) Osobou je jedinec, vědomé a sebevědomé individuum vybavené rozumovými, citovými a volnými vlastnostmi, vztahující se k jiným lidem, ke společnosti (s jistým společenským postavením a rolemi). Ukazuje se přitom, že zkušenosti lidí různých vrstev, s odlišnými životními potřebami a zájmy, mohou mít vliv i na jejich náboženské cítění, jež pak zase může vést k proměnám jejich náboženských představ, k jinému pojetí a hodnocení jednotlivých náboženských reálií, odlišnému od oficiální teologické interpretace dané církve, jejího „vyznání“. Tato skutečnost přivedla religionisty k úvahám o tzv. lidové zbožnosti a lidovém náboženství.²

Pro scholastiky „osoba“ znamenala to, co jednak „stojí o sobě“ (je samo sebou), jednak „stojí ve vztahu“ zejména k jiným osobám, ale i k věcem. – Psychologové s ohledem na vnitřní strukturovanost prvků vytvářejících osobu zavedli pojem (řekněme s vyšší hodnotou) *osobnost*. Také náboženství má své významné osobnosti – proroky, kazatele, zakladatele nových hnutí. Teologie mluvíc o Bohu jako osobě ovšem nemůže nedodat, že „osoba“ ve spojení s Bohem je termín analogický a že mu proto nelze přisuzovat všechny znaky (a jen ty znaky), které jsou příznačné pro lidskou osobu. To je dáno už tím, že osoba-člověk je vždy jednotou těla a ducha. V našem světě (teolog by dodal „přirozeném“) neznáme žádné bytosti, jež by existovaly nezávisle na hmotě, bez těla. Je vysoce pravděpodobné, že existence všech duchovních jevů je vázaná na existenci hmoty. Filosofické koncepcce uvažující o samostatné existenci duchovní substance (podle spiritualismu jde dokonce o substancii jedinou, o podstatu všech tzv. materiálních jevů) se setkávají s řadou systémových problémů. To však neznamená, že bychom duchovno, resp. duševno nemohli pokládat za svébytnou vrstvu skutečnosti, schopnou působit nejen ve své vlastní sféře, ale i „navenek“. Někteří teologové nespojují představu Boha ani s „osobou“, ani s „neosobou“ a za nejlepší cestu k poznání Boha považují „být s Bohem ve vztahu Já–Ty“, který má „zahrnovat všechny vztahy“.

K zvláštnostem náboženské řeči především patří, že jejím původcem nemusí být jen člověk: náboženství zná i řeč Boha, „slovo Boží“, řeč, jíž údajně k člověku promlouvá Bůh. Také tu jde ovšem o užití lidské řeči; jak vypadá slovo u Boha

2 Srov. k tomu Jiří Hanuš, Lidová zbožnost jako předmět výzkumu, *Časopis Matice moravské* 119, 2000, č. 1, s odkazy na další literaturu.

samého nevědí ani teologové. Podle teologů člověk prý může být z nadpřirozena osloven i jinak: např. texty, jež pisatelé, především vysocí církevní funkcionáři, údajně psali pod vlivem boží inspirace. A hlavně: často věřící slyší, že Bůh svou slávu a moc sděluje lidem také celým svým stvořitelským dílem.³

3 Zatím poslední Zouharovo slovo o (spíše k) náboženství „Bůh není zcela mrtev“ je k přečtení v jeho knize *Česká filozofie v šedesátých letech*, Brno: Academicus 2009, s. 103–107.